

Επιστημονική Ημερίδα
“Η φιλοσοφική σκέψη του Αριστοτέλους, τότε και σήμερα”

Πρόγραμμα Εκδήλωσης

9.00-9.30: Εγγραφές

9.30-10.00: Προσφωνήσεις:

Μαρία - Ζωή Φουντοπούλου

Πρόεδρος Τμήματος Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας

Έλση Μπακονικόλα - Γιαμά

*Διευθύντρια Τομέα Φιλοσοφίας, Τμήμα Φιλοσοφίας,
Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας*

Ευάγγελος Πρωτοπαπαδάκης

Διευθυντής Εργαστηρίου Εφαρμοσμένης Φιλοσοφίας

Δέσποινα Βερτζάγια

Διευθύντρια Περιοδικού Conatus

1η Συνεδρία

Προεδρείο:

Στέλιος Βιρβιδάκης

Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Γεώργιος Στείρης

Επίκουρος Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

10.00 - 10.10: **Θεοδόσης Τάσιος, Ε.Μ.Π.**

Γιατί σκανδαλίζονται από το αριστοτελικό «φίλαυτος ό άγαθός» (ΗΝ 1169a4 και d12) ;

10.10 - 10.20: **Ιωάννης Καλογεράκος, Ε.Κ.Π.Α.**

Ηδονή και αρετή στην αριστοτελική φιλοσοφία της παιδείας.

10.20 - 10.30: **Γεώργιος Σαλαμούρας, Ε.Κ.Π.Α.**

Η διάκριση των αρετών και η αρετή της φιλίας κατά τον Αριστοτέλη.

10.30 - 10.40: **Ελένη Κρίκωνα, Ε.Κ.Π.Α.**

Η αριστοτελική θεωρία περί μεικτού σπαρτιατικού πολιτεύματος και πατρίου αθηναϊκής πολιτείας.

10.40 - 10.50: **Νίκος Κοσμαδάκης, Πανεπιστήμιο Κρήτης**

Το ηθικό καθεστώς της δουλείας στα Πολιτικά του Αριστοτέλη.

10.50 - 11.00: **Κωνσταντίνα Ρουσιίδα, Ε.Κ.Π.Α.**

Η φιλοσοφική σκέψη του Αριστοτέλη τότε και σήμερα: Με έμφαση στην αριστοτελική οντολογία και τελεολογία.

11.00 - 11.10: **Βασίλειος Βρανάς, Ε.Κ.Π.Α.**
Η σύγκρουση της αριστοτελικής αρετής με τον σύγχρονο πολιτικό ρεαλισμό.

11.10 - 11.20: **Γιώργος Μάσσιας, Α.Π.Θ.**
Αριστοτελική Ηθική και Πολιτική ως λύση σήμερα.

11.20 - 11.30: **Συζήτηση**

11.30 - 12.00: **Διάλειμμα**

2η Συνεδρία

Προεδρείο:

Ιωάννης Καλογεράκος
Αναπληρωτής Καθηγητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Παναγιώτης Χρυσόπουλος
Φοιτητής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

12.00 - 12.10: **Στέλιος Βιρβιδάκης, Ε.Κ.Π.Α.**
Η σύγχρονη νεοαριστοτελική αρετοκρατική ηθική: απορίες και προβλήματα.

12.10 - 12.20: **Μυρτώ Δραγώνα - Μονάχου, Ε.Κ.Π.Α και Πανεπιστήμιο Κρήτης**
Ο Αριστοτέλης στην αγγλόφωνη αρετοκρατική ηθική και μεταηθική.

12.20 - 12.30: **Αλεξία Δότση, Ε.Μ.Π.**
Η παιδαγωγική και ψυχολογική διάσταση του θεάτρου: από τον Αριστοτέλη έως σήμερα.

12.30 - 12.40: **Αλίκη Δερμάτη, Ε.Κ.Π.Α.**

Η αριστοτελική σκέψη για το θέατρο και το χορό: σύνδεση με το σήμερα.

12.40 - 12.50: **Γεωργία Μυστριώτη, Ε.Κ.Π.Α.**

Η αριστοτελική μεσότητα στη σύγχρονη μουσική.

12.50 - 13.00: **Βασίλειος Νίκας, Α.Π.Θ.**

Τέχνη και αλήθεια στον Αριστοτέλη.

13.00 - 13.10: **Άρτεμη Παπανδρίτσα, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων**

Η φαινομενικότητα της αέναης χρονικότητας ενός απατηλού “πάντα”.

13.10 - 13.20: **Εμμανουήλ Κουκλάκης, Πανεπιστήμιο Κρήτης**

Το επιχείρημα του έργου μεταξύ οντολογικών προϋποθέσεων και τελεολογικών παραδοχών.

13.20 - 13.30: **Ιωάννης Ψωμάκης, Ε.Κ.Π.Α.**

Ελληνική κοσμολογία & δυτική ιστοριοκρατία: αριστοτελικές ανιχνεύσεις στο έργο του Κ. Παπαϊωάννου.

13.30 - 13.40: **Παναγιώτης Δούκας, Ε.Κ.Π.Α.**

Αθλητισμός και πρωταθλητισμός στη σκέψη του Αριστοτέλη: Διάλογος με το σήμερα.

13.40 - 13.50: **Χρήστος Τσαγκάρης, Πανεπιστήμιο Κρήτης**

Ο νευροεπιστήμονας Αριστοτέλης: Η δύναμη της συνήθειας και η επιστήμη της μεσότητας.

13.50 - 14.00: **Σταυρούλα Μάνεση, Πανεπιστήμιο Κρήτης**

Μπορεί η θεωρία της μεσότητας να οδηγήσει στο ευ ζην;

14.00-14.10: **Συζήτηση**

Θεοδόσης Τάσιος

Ομότιμος Καθηγητής, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Γιατί σκανδαλίζονται από το αριστοτελικό “φίλαυτος ὁ ἀγαθός” (ΗΝ 1169a4 και d12);

Η ανακοίνωση υπογραμμίζει την άρνηση του Αριστοτέλους να περιγράψει μια γενικής δήθεν εφαρμογής θεωρίαν αφορώσαν το αγαθό. Οι Αρετές θα ωριμάσουν απλώς μέσα στις ατομικές συνειδήσεις κατ' έθος. Δηλαδή κατά πραξιακόν ωφελιμιστικό τρόπο:

- «[γυεύμενοι] τὸ ἀγαθόν»
- «κανονίζομεν τὰς πράξεις ἡμῶν κατὰ ἡδονὴν καὶ πόνον»
- «καί με τὴν παρέμβασιν τῆς φρονήσεως»

Καθώς, μάλιστα, «τέλος των ανθρωπίνων ἢ Εὐδαιμονία» αναζητούνται οι πράξεις που συντελούν προς τούτο –η βασικότερη των οποίων είναι η φιλία («φίλος δέ ἕτερος ἑαυτός»). Ἐτσι, η αγάπη προς τον πλησίον δεν είναι εξωγενής κανόνας, αλλά υποστασιακή ανάγκη για την Αυτο - Επιβεβαίωση του εἶναι. Ἄρα, «φίλαυτος ὁ ἀγαθός» - παρά το γεγονός ότι η φιλαυτία είναι βεβαρυμμένη με άλλα άσχετα κατηγορήματα.

Ιωάννης Καλογεράκος

Αναπληρωτής Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Αθηνών

***Ηδονή και αρετή στην αριστοτελική φιλοσοφία της
παιδείας.***

Η διάπλαση ενάρετων ανθρώπων αποτελεί τον πυρήνα της αριστοτελικής φιλοσοφίας της παιδείας. Η στόχευση της αρετής είναι ένα σύνθετο εγχείρημα, του οποίου οι πτυχές εξετάζονται συστηματικά από τον φιλόσοφο. Σημαντικός παράγοντας κατά τη διαμόρφωση της ηθικής συμπεριφοράς είναι κατά τον Αριστοτέλη η ηδονή. (α) Πώς συνδέονται η ηδονή, η λύπη και η αρετή; (β) Τι συνάγεται από τη διασύνδεση αυτή για τη διαμόρφωση του ανθρώπινου ψυχισμού και ποιος είναι ο ρόλος της παιδείας; Στα ερωτήματα αυτά εστιάζεται η παρούσα εισήγηση, με παρουσίαση και του παιδευτικού πλαισίου στο οποίο εντάσσεται η αριστοτελική συλλογιστική.

Γεώργιος Σαλαμούρας

Μεταπτυχιακός Φοιτητής, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η διάκριση των αρετών και η αρετή της φιλίας κατά τον Αριστοτέλη.

Ως αρετές ορίζονται, κατά τον Αριστοτέλη, εκείνες οι «ἕξεις» που είναι άξιες επαίνου: «τῶν ἕξεων δὲ τὰς ἐπαινετὰς ἀρετὰς λέγομεν». Διακρίνονται σε δύο κατηγορίες, στις διανοητικές και τις ηθικές. Η φιλία, κατά τον Σταγειρίτη φιλόσοφο, θεωρείται κορυφαία αρετή, ανώτερη και από τη δικαιοσύνη. Συγκεκριμένα, ο Αριστοτέλης, ο οποίος αφιέρωσε το όγδοο και το ένατο βιβλίο των *Ἠθικῶν Νικομαχείων* στη λεπτομερή ανάλυση της φιλίας, παρατήρησε ότι η φιλία εξασφαλίζει ισχυρότερους δεσμούς μεταξύ των πολιτών και κατ' επέκταση αποτελεί συνεκτικό δεσμό των πόλεων. Ο ενάρετος άνθρωπος ενεργεί με ελεύθερη βούληση, χαίρεται να πραγματοποιεί καλές πράξεις ενώ λυπάται, όταν διαπράττει το κακό. Ο άνθρωπος, για να είναι ευδαίμων, πρέπει απαραίτητως να ενδιαφέρεται για τα αγαθά της ψυχής του, οφείλει να είναι ενάρετος καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του και όχι μόνο για ένα μικρό χρονικό διάστημα: «δοκεῖ δ' ὁ εὐδαίμων βίος κατ' ἀρετὴν εἶναι».

Στην παρούσα εργασία, εστιάζουμε την προσοχή μας στις ηθικές αντιλήψεις του Σταγειρίτη φιλοσόφου. Ειδικότερα, με πλοηγό τα Ηθικά Νικομάχεια, επικεντρώνουμε το ενδιαφέρον μας στην διάκριση των αρετών και συγκεκριμένα διερευνούμε την αρετή της φιλίας, η οποία ως αρετή καθίσταται αναγκαία για την κοινωνική ζωή.

Ελένη Κρίκωνα

Φοιτήτρια, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η αριστοτελική θεωρία περί μεικτού σπαρτιατικού πολιτεύματος και πατρίου αθηναϊκής πολιτείας.

Στο πλαίσιο της θεωρίας περί «μέσης» Πολιτείας, η οποία προτείνει την ανάδειξη μιας ιδανικά «μεικτής» Πολιτείας (με το συγκερασμό ολιγαρχικών-δημοκρατικών στοιχείων), ο Αριστοτέλης μετατοπίζει τα κριτήρια για το χαρακτηρισμό της φύσης ενός πολιτεύματος από αυτά που καθορίζουν την πολιτική ιδιότητα σε μία πόλη (κριτήρια ένταξης στο πολιτικό σώμα και τις αρχές της πόλεως) στην φύση των πολιτειακών οργάνων και την εξισορρόπηση των πολιτικών εξουσιών των ετερογενών μερών μιας πόλης. Με αυτό τον τρόπο επινοούνται δύο νέοι τύποι «μεικτής» Δημοκρατίας, οι οποίοι παρουσιάζονται εν πολλοίς να συγκλίνουν: η πάτριος αθηναϊκή πολιτεία (Δράκων, Σόλων, Κλεισθένης) και η σύγχρονη του Αριστοτέλη σπαρτιατική. Έτσι, παραποιείται η πραγματική φύση τόσο των προγονικών πολιτευμάτων των Αθηναίων (ολιγαρχία Δράκοντα, τιμοκρατία Σόλωνα, ισονομία Κλεισθένη), όσο και το σύγχρονο σπαρτιατικό πολίτευμα (ένα αμιγώς ολιγαρχικό πολίτευμα).

Η θεωρία της «μεικτής», «μετριοπαθούς» Πολιτείας του Αριστοτέλη καθιστούσε εφικτή την εν δυνάμει πολιτειακή αλλαγή στην Αθήνα, η οποία κρινόταν ενδεδειγμένη ιδίως από τους θεωρητικούς της πολιτικής επιστήμης του 4ου αι. π.Χ., εξαιτίας της ήττας των Αθηνών από τους Σπαρτιάτες στον Πελοποννησιακό πόλεμο, μέσω της αντικατάστασης της Δημοκρατίας (ενός θεωρητικά «ακραίου» πολιτεύματος) με μια «μεικτή» δημοκρατία, η οποία εντούτοις δεν διέφερε ουσιαστικά από μία «μετριοπαθή» ολιγαρχία.

Νίκος Κοσμαδάκης

Μεταπτυχιακός Φοιτητής, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Το ηθικό καθεστώς της δουλείας στα Πολιτικά του Αριστοτέλη.

Ο σύγχρονος κόσμος αποδοκιμάζει τη δουλεία, γιατί θεωρεί πως αντίκειται στις κανονιστικές προϋποθέσεις της δημοκρατίας. Η δημοκρατία νοείται όταν η κοινωνία αποτελείται από ελεύθερους και ίσους μεταξύ τους πολίτες. Η αποδοκιμασία της δουλείας οριοθετείται από συνταγματικές διατάξεις που κατοχυρώνουν ατομικά δικαιώματα, τα οποία είναι απαραβίαστα. Η δουλεία ταυτίζεται με την εκμετάλλευση.

Στην Αρχαία Ελλάδα, τα πράγματα ήταν διαφορετικά. Ήταν νόμιμο ένας ευπατρίδης να έχει δούλους εντός του οίκου του. Οι δούλοι συνιστούσαν θεσμό της οικονομίας της αρχαίας πόλης-κράτους. Πολιτική υπόσταση δεν είχαν. Είναι πολύ δύσκολο να κατανοηθεί πως η αρχαία Αθήνα που γέννησε την άμεση δημοκρατία, που αποτελεί την αυθεντική μορφή της λαϊκής κυριαρχίας, επιδοκίμασε τον δουλοκτητικό θεσμό. Ορισμένοι σύγχρονοι διανοητές υποστηρίζουν πως δημοκρατία δεν υπήρξε στην αρχαία Αθήνα, αφού για να συμμετάσχει κάποιος στην Εκκλησία του Δήμου έπρεπε να συμπληρώνει αυστηρά κριτήρια. Οι γυναίκες, τα παιδιά, οι μέτοικοι, οι δούλοι αλλά και εκείνοι που μίσθωναν την εργασιακή τους δύναμη (δεν είχαν την ικανότητα για αυτοσυντήρηση) αποκλείονταν από τις πολιτικές διαδικασίες. Ο Αριστοτέλης είναι ο πρώτος φιλόσοφος που δίνει μια σαφή εικόνα για τον φύσει δούλο στα *Πολιτικά*. Ο Αριστοτέλης έχει κατηγορηθεί σήμερα πως ενθάρρυνε την αντίληψη πως οι δούλοι δεν είναι δεκτικοί ηθικής τελείωσης αλλά και πως ιεραρχεί την ανθρώπινη ύπαρξη. Ο ίδιος, όμως, κινείται με γνώμονα το «ἀρχεῖν-ἀρχεσθαι», διατυπώνοντας τη θεώρησή του για το

συγκεκριμένο θεσμό πάνω στον οποίο οικοδομεί την τελεολογική αντίληψη που είχε για τον κόσμο. Πίστευε πως κάθε γεγονός στον κόσμο είναι συνδεδεμένο με κάποιο σκοπό (τέλος). Θεωρούσε πως η σχέση εξουσιάζοντος-εξουσιαζόμενου είναι μια σχέση που αποβλέπει στο αμοιβαίο συμφέρον και δεν υπάρχει κάποια μορφή εκμετάλλευσης. Ο Αριστοτέλης είναι εκείνος που συστηματοποιεί στο γραπτό του λόγο την έννοια του φύσει δούλου, σε ποιο βαθμό έχει αναπτύξει την έλλογη δύναμή του και γιατί η σχέση κυρίου-δούλου είναι αναγκαία για την επιβίωση και των δύο.

Κωνσταντίνα Ρουσιόδη
Φοιτήτρια, Πανεπιστήμιο Αθηνών

***Η φιλοσοφική σκέψη του Αριστοτέλη τότε και σήμερα:
Με έμφαση στην αριστοτελική οντολογία και τελεολογία.***

Η παρούσα εργασία επιδιώκει να παρουσιάσει εκτενώς το πλαίσιο της Αριστοτελικής μεταφυσικής και οντολογίας καθώς και τον τρόπο με τον οποίο οι τελευταίες έχουν συνδράμει στη σχετική σκέψη και επιστήμη του σήμερα. Επιπρόσθετα, μέσω της αναλυτικής εμβάθυνσης στον παραπάνω τομέα, θα γίνει μία ομαλή μετάβαση στην αριστοτελική τελεολογία, την ανάλυση και επεξήγησή της καθώς και του τρόπου με τον οποίο συλλαμβάνεται ή συναντάται στο σήμερα.

Ειδικότερα η έρευνα θα ξεκινήσει με την απαραίτητη ιστορική αναδρομή και βιογραφική αναφορά στο πλαίσιο εκπαίδευσης και δράσης του Αριστοτέλους. Εν συνεχεία, θα παρουσιασθεί το φάσμα των πολιτισμών που επηρέασε, των επιστημών με τις οποίες ασχολήθηκε και των αρχών που εισηγήθηκε. Σε αυτό το σημείο θα έχει επιτευχθεί η απαραίτητη εξοικείωση με την Αριστοτελική 'βιολογία', φυσιολογία και λογική, ώστε να αναλυθεί επιτυχώς το πρώτο σκέλος της έρευνας.

Εν συνεχεία, η έμφαση στην Αριστοτελική τελεολογία, ήτοι το δεύτερο σκέλος της εργασίας, θα επεκτείνει τη συζήτηση στους τομείς της ψυχολογίας, επιδιώκοντας στο τέλος μία πειραματική σύγκριση με κάποιες πτυχές της ψυχαναλυτικής αρχής της ηδονής.

Τέλος, η εργασία διατηρώντας την απαραίτητη επιστημονική αμεροληψία αλλά και κριτική θεώρηση των δεδομένων, παραθέτοντας θεωρίες όχι μόνο των υποστηρικτών αλλά και των επικριτών του Αριστοτελισμού, επιδιώκει να αποτελέσει μία επιπλέον ανάγνωση του αριστοτελικού καθολικού υλομορφισμού, εμπλουτίζοντας παραγωγικά το πλαίσιο του εν θέματι φιλοσοφικού προβληματισμού.

Βασίλειος Βρανάς

Υποψήφιος Διδάκτωρ, Πανεπιστήμιο Αθηνών

***Η σύγκρουση της αριστοτελικής αρετής με τον σύγχρονο
πολιτικό ρεαλισμό.***

Η αρετή κατά την Αριστοτέλη αποτελεί το μέσο για την πραγμάτωση του ανωτέρου όλων των αγαθών, της ευδαιμονίας. Η θέση αυτή είναι διάχυτη σε μεγάλο αριθμό έργων του όπως στα *Πολιτικά*, στα *Ηθικά Νικομάχεια*, στα *Ηθικά Ευδήμεια* και στα *Μεγάλα Ηθικά*, όπου ο Αριστοτέλης όχι μόνο κατονομάζει την αρετή ως το ύψιστο αγαθό, αλλά προβαίνει ταυτόχρονα σε μία εις βάθος ανάλυση, ξεκινώντας από τον διαχωρισμό της σε δύο επιμέρους συνιστώσες. Έτσι, προκύπτει η διανοητική αρετή και η ηθική αρετή, όπου η μεν πρώτη αυξάνεται σταδιακά μέσω της διδασκαλίας, ενώ η δεύτερη είναι προϊόν της συνήθειας. Η αρεταϊκή ηθική δεν προκύπτει κατά τρόπο αυτόματο, τουναντίον είναι αποτέλεσμα βούλησης, έξεως, σκέψης και εθελούσιας απόφασης που αποβλέπει στην ευδαιμονία, την ευδαιμονία του ατόμου αλλά και εν τέλει την ευδαιμονία του συνόλου των ανθρώπων.

Συμπερασματικά, το δέον είναι οι άνθρωποι να ζουν ενάρετα κατά τον Αριστοτέλη ώστε να κερδίσουν την ευδαιμονία. Όμως, εγείρεται το ερώτημα κατά πόσο οι πολίτες που ασκούν την κρατική εξουσία δύνανται να ακολουθήσουν την αρεταϊκή αυτή προτροπή, σε ένα περιβάλλον το οποίο είναι συνεχώς μεταβαλλόμενο και απειλείται συνεχώς από εξωτερικούς ή εσωτερικούς εχθρούς. Ήδη από την εποχή της Αναγέννησης, με κύριο εκφραστή τον Νικολό Μακιαβέλι, αρχίζει να παρατηρείται ο παραγκωνισμός όχι μόνο της αριστοτελικής φιλοσοφίας, αλλά και της φιλοσοφίας γενικότερα, στον βωμό του λεγόμενου πολιτικού ρεαλισμού. Το πολιτικό στερέωμα από την εποχή της

αναγέννησης έως και σήμερα, στην αυγή του 21ου αιώνα, έχει γίνει περισσότερο απαιτητικό και σύνθετο, με αποτέλεσμα θέσεις όπως του Αριστοτέλη περί αρετής να φαντάζουν ουτοπικές ή και παρωχημένες. Η παρούσα εισήγηση επιχειρεί να εξετάσει αν είναι εφικτές η αριστοτελική αρετή και η ευδαιμονία σε έναν αιώνα που μαστίζεται από την οικονομική κρίση, την τρομοκρατία, το μεταναστευτικό και την κρίση αξιών.

Γιώργος Μάσσιας

Φοιτητής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Αριστοτελική Ηθική και Πολιτική ως λύση σήμερα.

Ο Αριστοτέλης στο τελευταίο μέρος του πρώτου βιβλίου των *Ηθικών Νικομαχείων* και πριν ξεκινήσει την κύρια ανάλυση και την ανάπτυξη της ηθικής του στο δεύτερο βιβλίο, θα προχωρήσει σε μία σημαντική διάκριση των αρετών που θα οδηγήσει και θα καταλήξει στη διατύπωση πως το λογικό μέρος της ψυχής του ανθρώπου διακρίνεται σε επιστημονικό και υπολογιστικό.

Στο επιστημονικό υπάγονται οι επιστήμες, η σοφία και η διάνοια. Σε αυτό μας παρουσιάζονται οι τέχνες, οι επιστήμες και οι πρώτες αρχές που δεν αλλάζουν. Με άλλα λόγια, στο επιστημονικό μέρος βρίσκονται οι κατά τον Αριστοτέλη διανοητικές αρετές, οι οποίες αποκτούνται μέσα από τη διδασκαλία και την εμπειρία. Από την άλλη, στο υπολογιστικό μέρος εντοπίζονται οι ηθικές αρετές. Αυτές αποκτούνται μέσα από τον εθισμό και τη συνεχή άσκηση για την επίτευξη της μεσότητας. Ο Αριστοτέλης θα οδηγηθεί στο συμπέρασμα πως, όταν ένα άτομο επιδιώκει να πετύχει στον ανώτερο βαθμό και τις δύο αυτές αρετές, θα καταφέρει να πετύχει την ευδαιμονία. Η ευδαιμονία νοείται ως προοπτική του τέλειου βίου. Αυτή ήταν η σκέψη του Αριστοτέλη τότε.

Σήμερα βλέπουμε την κοινωνία να βρίσκεται σε μία κατάσταση στην οποία επιδιώκει μονάχα την ανάπτυξη του επιστημονικού πεδίου ξεχνώντας τελείως να δει τα άτομα ως ηθικά όντα. Κάθε προσπάθεια έγκειται στην κοινωνική εξέλιξη του ατόμου και όχι της ίδιας της κοινωνίας. Η εξέλιξη αυτή έχει ως κύριο εκφραστή το επάγγελμα που ασκεί κάθε άτομο (διανοητικές αρετές) αδιαφορώντας για την κοινωνική-πολιτική του συμπεριφορά (ηθικές αρετές).

Κλείνοντας, λοιπόν, η παρουσίαση αυτή θα πραγματευτεί την

ηθική θεωρία και - σε μικρότερο βαθμό - την πολιτική θεωρία του Αριστοτέλη ερμηνεύοντας τη σημερινή κοινωνική κατάσταση με αριστοτελικούς όρους και αποσκοπώντας στην επίτευξη μίας λύσης μέσω της αριστοτελικής ηθικής και πολιτικής.

Στέλιος Βιρβιδάκης

Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η σύγχρονη νεοαριστοτελική αρετοκρατική ηθική: απορίες και προβλήματα.

Η αρετοκρατική ηθική συμπεριλαμβάνεται σήμερα στα κυρίαρχα ρεύματα της ηθικής φιλοσοφίας, μαζί με τις κυριότερες δεοντοκρατικές και συνεπειοκρατικές προσεγγίσεις. Ωστόσο, υπάρχουν σοβαρές ερμηνευτικές και φιλοσοφικές δυσκολίες τις οποίες καλούνται να αντιμετωπίσουν οι υποστηρικτές των κυριότερων παραλλαγών της. Η εργασία αυτή εστιάζεται στα προβλήματα εκείνης της ηθικής αρετών η οποία αποβλέπει στην αναβίωση παραδοσιακών αριστοτελικών τοποθετήσεων. Επισημαίνονται απορίες σχετικές με την επανερμηνεία κεντρικών εννοιών των *Ηθικών Νικομαχείων* και *Ηθικών Ευδημείων*, η οποία κρίνεται αναγκαία για την προσαρμογή και την αξιοποίησή τους από τη σκοπιά σύγχρονων ηθικών αντιλήψεων. Υποστηρίζεται πως η απώλεια του αρχαιοελληνικού μεταφυσικού υποβάθρου και του συγκεκριμένου κοινωνικού πλαισίου από τα οποία προσδιορίζεται σε μεγάλο βαθμό το περιεχόμενο αυτών των εννοιών, καθώς και άλλες αδυναμίες των θέσεων και επιχειρημάτων κάθε ηθικής αρετών, καθιστούν ιδιαίτερα δύσκολη τη συγκρότηση μιας επαρκούς και λειτουργικής κανονιστικής θεώρησης, εμπνεόμενης από το αριστοτελικό πρότυπο.

Μυρτώ Δραγώνα - Μονάχου

Ομότιμη Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Αθηνών και Πανεπιστήμιο Κρήτης

Ο Αριστοτέλης στην αγγλόφωνη αρετοκρατική ηθική και μεταηθική.

Στη σύντομη αυτή ανακοίνωση επισημαίνω το ενδιαφέρον που εκφράστηκε τον προηγούμενο αιώνα για την αρετοκρατική ηθική φιλοσοφία του Αριστοτέλη κυρίως από γυναίκες φιλοσόφους και ιστορικούς της φιλοσοφίας, όπως οι Elisabeth Anscombe (1958), Irish Murdoch (1970), Philippa Foot (1978), Martha Nussbaum (1986) και άλλες. Γνωστή είναι, επίσης, η εμμονή του νεο-αριστοτελιστή Alasdair MacIntyre στην αρετοκρατική ηθική του Αριστοτέλη.

Ενώ ο G.E. Moore καταλόγιζε στον Αριστοτέλη «φυσιοκρατική πλάνη», ο τελευταίος ίσως σημαντικός εκπρόσωπος της μεταηθικής, ο Richard Hare, ανιχνεύει σ' αυτόν προδρομικά στοιχεία του «ορθολογικού οικουμενικού επιτακτισμού» του. Ο Στέλιος Βιρβιδάκης, πάλι, του αποδίδει κάποια στοιχεία «ισχνού ηθικού ρεαλισμού». Δεν είναι τυχαία, άλλωστε, η επισήμανση του J. Barnes ότι στις μέρες του «η Οξφόρδη φιλοσοφούσε μαζί με τον Αριστοτέλη» και η αναγνώριση σε αρκετούς φιλοσοφικούς τομείς της αέναης επικαιρότητάς της αριστοτελικής σκέψης.

Αλεξία Δότση

Υποψήφια Διδάκτωρ, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Η παιδαγωγική και ψυχολογική διάσταση του θεάτρου: από τον Αριστοτέλη έως σήμερα.

Η παρούσα ανακοίνωση αφορά στους φιλοσοφικούς στοχασμούς του Αριστοτέλη αναφορικά με την παιδαγωγική και ψυχολογική διάσταση του θεάτρου και την συμβολή αυτών στις σύγχρονες προσεγγίσεις και μεθόδους μέσω τέχνης. Αρχικά, θα γίνει μια εκτενής ανάλυση των θέσεων του Αριστοτέλη για το θέατρο και τη συμβολή του στον ανθρώπινο ψυχισμό. Στη συνέχεια, ύστερα από μια σύντομη ιστορική αναδρομή, θα εξεταστούν σύγχρονες ψυχολογικές-παιδαγωγικές μέθοδοι με βασικό πυρήνα το θέατρο.

Η ιστορία της παιδευτικής αξίας του θεάτρου αρχίζει από τα αρχαία χρόνια, από τη στιγμή δηλαδή που το θέατρο καθιερώθηκε ως λογοτεχνικό είδος. Ο Αριστοτέλης στο έργο του *Περί Ποιητικής* ασχολήθηκε διεξοδικά με το θέμα της ποιητικής τέχνης και τα είδη της (έπος, κωμωδία, τραγωδία, διθυραμβική ποίηση, αυλητική, κιθαριστική και όρχησις). Όλα αυτά τα είδη βασίζονταν στη μίμηση. Με τον όρο μίμηση εννοείται η δημιουργία μύθων μέσω της φαντασίας. Ο Αριστοτέλης, (Fuhmann, 2007) ορίζει ως ποίηση κάθε έργο που μιμείται ανθρώπινες πράξεις. Ο άνθρωπος, κατά τον φιλόσοφο, έχει έμφυτη τη μίμηση και την απόλαυση που απορρέει από αυτήν. Η αιτία της απόλαυσης αυτής έγκειται στην έντονη επιθυμία του ανθρώπου για γνώση. Η μιμητική προσποίηση, για τον Αριστοτέλη, δεν ήταν αντιγραφική αναπαραγωγή αλλά ένας μετασημασιαστικός τρόπος εισαγωγής στην πραγματικότητα μέσω της φαντασίας (Hutton, 1982).

Ακόμα, ο σταγειρίτης φιλόσοφος εμμένει ιδιαίτερα στην έννοια της κάθαρσης. Στη σύγχρονη έρευνα ιδιαίτερης μνείας χρήζει η

«διανοητική» ερμηνευτική προσέγγιση τής κάθαρσης. Σύμφωνα με αυτήν την ερμηνεία, ο θεατής συνειδητοποιεί με την έκβαση του έργου την αιτιώδη αλυσίδα των γεγονότων, τον χαρακτήρα των δραματικών προσώπων και την γενική πλοκή. Ακόμα, μπορεί να προσεγγίσει το έργο μέσω μιας προσωπικής διαδικασίας, ώστε να φτάσει σε ένα επίπεδο προσωπικής αυτογνωσίας και κατανόησης συναισθημάτων.

Στο σύγχρονο πολιτισμό, από τις αρχές του 20ου αιώνα, με αφετηρία τη σκέψη του Αριστοτέλη, διαμορφώθηκαν νέες παιδαγωγικές αντιλήψεις στην Ευρώπη και την Αμερική, οι οποίες οδήγησαν σε νέες μεθόδους στον τομέα της εκπαίδευσης και της ψυχολογίας. Οι μέθοδοι αυτές στοχεύουν στην ανάπτυξη της σκέψης, της βούλησης και της δημιουργικότητας των ανθρώπων. Έτσι, με το πέρασμα του χρόνου, διαμορφώθηκαν κάποιες νεωτεριστικές ιδέες και αντιλήψεις, οι οποίες αποτελούν τις βάσεις για το θέατρο στην εκπαίδευση και στην ψυχολογία (Παπαδόπουλος, 2010). Κάποιες από αυτές είναι το θεατρικό παιχνίδι, η δραματοποίηση, η ψυχοθεραπεία μέσω θεάτρου, το ψυχόδραμα, η δραματοθεραπεία κ.λπ.

Συμπερασματικά, η σκέψεις του Αριστοτέλη αποτέλεσαν αφετηρία και η επιστήμη, βασιζόμενη σε αυτές, ακολούθησε μια πορεία κατά την οποία το άτομο βρίσκει διεξόδους ώστε να εξελιχθεί νοητικά, συναισθηματικά και γνωστικά σε ατομικό αλλά και συλλογικό επίπεδο.

Αλίκη Δερμάτη

Φοιτήτρια, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ανωτέρα Επαγγελματική Σχολή Κλασικού και Σύγχρονου Χορού/ ISTD

Η αριστοτελική σκέψη για το θέατρο και το χορό: σύνδεση με το σήμερα.

Ο Αριστοτέλης ασχολήθηκε με πολλές εκφάνσεις της ανθρώπινης δημιουργίας και πρωτοτυπίας και δεν θα μπορούσε φυσικά να παραλείψει τον τομέα της τέχνης. Το θέατρο στην αρχαία Ελλάδα συνιστούσε αναπόσπαστο κομμάτι της παιδείας των κατοίκων μιας πόλης, και το οποίο συνδύαζε, μεταξύ άλλων, τον χορό, το τραγούδι και την υποκριτική. Ο ίδιος ο φιλόσοφος ασχολήθηκε εκτενώς με το θέμα του θεάτρου και του χορού στο έργο του *Περί Ποιητικής*. Μεγάλη έμφαση έδωσε στην τραγωδία, την οποία και όρισε ως *μιμήσιν πράξεως σπουδαίας καί τελείας μέγεθος έχούσης ήδυσμένω λόγω*, και η οποία προϋποθέτει την συμπόνοια - έλεος -, τον φόβο, ενώ ταυτόχρονα επιφέρει την *κάθαρσιν* των θεατών. Παράλληλα, διαχώρισε τις δομικές μονάδες της τραγωδίας σε κατά ποιόν (*Πρόλογος, Πάροδος, Επεισόδια, Στάσιμα, Έξοδος*) και κατά ποσόν (*Μύθος, Ήθος, Λέξις, Διάνοια, Όψις, Μέλος*) μέρη.

Ειδικότερα, σε ό,τι αφορά τον χορό (<όρχησις), έχαιρε μεγάλης εκτίμησης στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό· διέθετε μάλιστα την δική του Μούσα (Τερψιχόρη), και κέντριζε το ενδιαφέρον πολλών σημαντικών προσωπικοτήτων του φιλοσοφικού – και όχι μόνο – χώρου (για παράδειγμα, για τον Πλάτωνα ο χορός πήγαζε από την έμφυτη βούληση των ανθρώπων να εκφράσουν τα συναισθήματά τους, ιδίως την χαρά). Ο Αριστοτέλης ασχολήθηκε κυρίως στο πλαίσιο της τραγωδίας, και συγκεκριμένα μίλησε για την *Πάροδο*, το εισόδιο τραγούδι του χορού, το οποίο τραγουδούσε μπαίνοντας από τις παρόδους (ή εισόδους), τους διαδρόμους πλαγίως του

θεατρικού οικοδομήματος που οδηγούν στην ορχήστρα, και για τα Στάσιμα, τα χορικά κομμάτια που διέκριναν μεταξύ τους τα επεισόδια. Ταυτόχρονα, η ενασχόληση του φιλοσόφου δεν περιορίστηκε μόνο στο πλαίσιο του θεάτρου, αφού εξέφρασε επιχειρήματα σχετικά με τη θέση του χορού στην εκπαίδευση. Συγκεκριμένα, σημειώνει ότι ο χορός αποτελεί πηγή διανοητικής - πνευματικής και αισθητικής ικανοποίησης του ανθρώπου, και τον διέκρινε σε τρεις κατηγορίες: τους *ρεαλιστικούς*, τους *ιδεαλιστικούς* (τους οποίους θεωρούσε ως καλύτερους) και τους *χονδροειδείς*. Βέβαια, τασσόταν κατά του επαγγελματισμού στο χορό, όπως ευρύτερα και με άλλες ενασχολήσεις υψηλού επιπέδου (π.χ. Πρωταθλητισμός).

Σήμερα, το θέατρο και ο χορός συνεχίζουν να ελκύουν το ενδιαφέρον, αν και το τρέχον σύστημα εκπαίδευσης δεν συμβάλλει σχεδόν καθόλου σε αυτό. Παρ' όλα αυτά, κορυφαίοι σκηνοθέτες και χορογράφοι παγκόσμιας ακτινοβολίας του 20ου και 21ου αιώνα ασχολήθηκαν με το αρχαίο ελληνικό θέατρο και την αντίληψη περί αξίας της παραστατικής τέχνης. Όσον αφορά συγκεκριμένα στον χορό, πρώτη η Ισιδώρα Ντάνκαν, αμιγώς εμπνευσμένη από τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό, αποδέσμευσε τον έντεχνο χορό από τους αυστηρούς περιορισμούς του κλασικού χορού, θεωρώντας πως ο χορός πρέπει να είναι απλός, λιτός και αγνός, πάτησε με γυμνό πόδι στο έδαφος και έδωσε το έναυσμα για τη δημιουργία του λεγόμενου «μοντέρνου» χορού, ο εξελισσόμενος σε «σύγχρονο» χορό. Η Μάρθα Γκράχαμ, επίσης, χορογράφησε πολυάριθμες αρχαίες τραγωδίες, με χαρακτηριστικά παραδείγματα την *Κλυταιμνήστρα*, *Φαίδρα*, *Άλκηστη* κ.ά. Αλλά και στα ελληνικά δεδομένα, είναι ποικίλα τα δείγματα καλλιτεχνών που ασχολήθηκαν με το αρχαίο θέατρο και το χορό: η Κούλα Πράτσικα, το χοροθέατρο της Ραλλούς Μάνου, η Μαρία Χορς, η "Μήδεια" του Δημήτρη Παπαϊωάννου είναι μόνο κάποια από τα παραδείγματα.

Ο Αριστοτέλης συνέβαλε τα μέγιστα ως προς την κατανόηση

και δόμηση μιας παράστασης, προωθώντας την εξέλιξη του θεάτρου. Με τον έντεχνο χορό ασχολήθηκε μόνο ως μέρος ενός θεατρικού έργου, σε αντίθεση με τη σημερινή εποχή, όπου πλέον ο έντεχνος χορός έχει «αυτονομηθεί», αποκτώντας τη δική του υπόσταση, δίχως να αποτελεί αυστηρά μέρος θεατρικού έργου. Παράλληλα, όμως, αναγνώρισε την αξία ευρύτερα του χορού ως μέρους της ανθρώπινης ύπαρξης.

Γεωργία Μυστριώτη

Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η αριστοτελική μεσότητα στη σύγχρονη μουσική.

Είναι γνωστή η ενασχόληση του Αριστοτέλη με τη μουσική ως μέσο τέρψης και εκπαίδευσης, ένα ζήτημα το οποίο είχε ερευνηθεί συστηματικά από τον Πλάτωνα. Ο Αριστοτέλης στα *Πολιτικά* του αναλύει τις απόψεις του περί μουσικής. Θεωρεί πως είναι αναγκαία η εκμάθηση ενός μουσικού οργάνου, αλλά μέχρι ενός σημείου (1341a), καθώς η ιδιαίτερη δεξιοτεχνία σε αυτό δεν αρμόζει σε ελεύθερους πολίτες. Κατά συνέπεια, στρέφεται εναντίον του επαγγελματισμού στη μουσική θεωρώντας ότι αναιρείται ο σκοπός της, που είναι η καλλιέργεια της αρετής. Αυτές οι ιδέες του Αριστοτέλη προσφέρουν γόνιμο έδαφος για τον προβληματισμό απέναντι στη σύγχρονη μουσική και τον σκοπό που επιτελεί. Ήδη από την εποχή των διάσημων συνθετών της κλασικής μουσικής είναι αξιοσημείωτες οι απαιτήσεις για ολοένα και περισσότερη δεξιοτεχνία, κυρίως για χάρη του κέρδους και της φήμης. Επιπλέον, ακόμα και τα όργανα γίνονται πολυπλοκότερα με τη βοήθεια της τεχνολογίας, ώστε να ικανοποιηθούν οι νέες ανάγκες που δημιουργούνται στο όνομα της τέρψης. Βάσει αυτών των δεδομένων, δημιουργείται το ερώτημα αν τελικά η σύγχρονη μουσική έχει παρεκκλίνει από τη μεσότητα φτάνοντας πολλές φορές στο άκρο της υπερβολής.

Βασίλειος Νίκας

Μεταπτυχιακός Φοιτητής, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο
Θεσσαλονίκης

Τέχνη και αλήθεια στον Αριστοτέλη.

Η τέχνη στα *Ηθικά Νικομάχεια* του Αριστοτέλη ορίζεται ως *ἕξις μετὰ λόγου ἀληθοῦς ποιητική*, δηλαδή ακριβώς αντίθετα από τον Πλάτωνα, ο οποίος τη θεωρεί *τρίτη ἀπὸ τῆς ἀληθείας*. Τούτη η διαφανόμενη σχέση αλήθειας και τέχνης αποτελεί το κύριο όπλο για την αναχαίτιση της πλατωνικής εξορίας των ποιητών, σχέση που αναπτύσσεται, κυρίως, στο *Περί Ποιητικής* του πρώτου.

Οι παλαιότεροι ερμηνευτές του *Περί Ποιητικής* (Rapin, Ρακίνας κ.ά.) εγκλώβισαν αυτήν τη σχέση στην έννοια της αληθοφάνειας (*vraisemblance*), γεγονός όχι άσχετο με την ταύτιση της έννοιας της μιμήσεως με τον απλό αντικατοπτρισμό των *καθ' ἕκαστα* της πραγματικότητας. Στον 20ο αιώνα, όμως, σύμφωνα με τους περισσότερους στοχαστές (Guthrie, Ross, Συκουτρής, Butcher, Halliwell, Bywater, Lucas, Gallavotti, Crivelli, Halper κ.ά.) και παράλληλα με μια νέα δυναμική που αποκτά η έννοια της μιμήσεως, η τέχνη αναδύεται ως μία τάση (μᾶλλον) προς αποκάλυψη των αιωνίων *καθόλου* (βλ. Και *Μετά τα Φυσικά*). Έτσι, καθώς το *καθόλου* συνδέεται με το αναγκαίο και συνάμα (στα *Αναλυτικά Ὑστερα*) *δηλοῖ τὸ αἴτιον*, η τέχνη αναβιβάζεται σε μια ενεργητική, δημιουργική δύναμη, η οποία εκφράζει μια πλατύτερη αλήθεια (ίσως την πανανθρώπινη κλίση προς την ἁμαρτία;), ανακαλύπτοντας, εντυπώνοντας και φανερώνοντας (κατά τα *Μετά τα Φυσικά*) το *εἶδος* (δηλαδή το τέλος) μέσα στο ίδιο το συγκεκριμένο. Η τέχνη περνά μιν στην επικράτεια του λόγου και του νοῦ, γίνεται *φιλοσοφώτερόν τι* της ιστορίας, κάτι καταληπτόν (*intelligible*), δίχως δε να εξομοιώνεται ποτέ με τη φιλοσοφία, αφού δεν αποδεσμεύεται ποτέ από τις αισθήσεις και

την εικόνα(βλ. *Περί Ψυχής*). Η τέχνη μεταμορφώνεται σε μια κατασκευή η οποία “φέρει στο φως” την ίδια την εσωτερική, δομημένη, ενιαία, λογική και αιτιώδη αναγκαιότητα που συνθέτει την ανθρώπινη πράξη, καθώς και τη σύμφυτη (βλ. *Ηθικά Νικομάχεια*) προθετικότητά της (*προαίρεσις*), τους ίδιους τους έσχατους νόμους της ζωής.

Θα λέγαμε, λοιπόν, ότι η τέχνη απομακρύνεται από μια θεώρηση που τη θέλει ως κάτι το εποουσιώδες και συνάμα αφελές, ιδεαλιστικό και αφηρημένο. Αντίθετα, είναι ένα πλάτεμα τού πραγματικού και του ουσιώδους, μια αποκρυστάλλωση τού ίδιου τού αγώνα για πραγμάτωση τής *μορφής* (δηλαδή της ίδιας τής φύσεως) και, ούσα έκφραση τής φύσεως και του ουσιώδους, είναι συνάμα μια αδιαμεσολάβητη, αναπάντεχη και ακαριαία ενόραση τής αληθείας στην απλότητα και την ολότητά της.

Άρτεμη Παπανδρίτσα

Υποψήφια Διδάκτωρ, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Η φαινομενικότητα της αέναης χρονικότητας ενός απατηλού “πάντα”.

Ορίζοντας τη φιλοσοφία ως τη διαδικασία του να ορέγεται τίς να γνωρίζει, τη μεθοδική δηλαδή και συστηματική ενασχόληση, η οποία εξωτερικεύεται και αποκρυσταλλώνεται σε διάφορες μορφές, την τακτική αναζήτηση της αληθούς πραγματικότητας, εμπίπτουμε στην εξίσου επίμονη έρευνα για την ισχύ τής αλήθειας και εάν τούτη εκκολάπτει στο «πάντα». Το πάντα εννοιολογικά και μόνο ενέχει μίαν αέναη χρονικότητα που παύει παρά ταύτα να ισχύει με το που μεταβάλλεται η χρονικότητα της διατύπωσής του.

Πρωτίστως, λοιπόν, θα μελετηθεί η ισχύς της αλήθειας ως μιας ικανής σύμβασης, η οποία θα εξαρτά εαυτό από την ικανότητα της καθολικής αντίληψης της εκάστοτε συνθήκης με όμοιο τρόπο· σύμβασης που θα άγει τα υπο-κείμενα όντα στη διατύπωση αλλά και παραδοχή μιας αληθούς κατάστασης που αποδίδει πιστά στην πραγματικότητα. Ο Αριστοτέλης θεωρούσε τη φιλοσοφία λογική με τη μορφή ζωηρής συζήτησης. Δεν θα εδύνατο, άλλωστε, η φιλοσοφία να κατέχει μία και μόνο αλήθεια, αφού δεν επιβάλλει έναν και μόνο τρόπο σκέψης. Τουναντίον, εμπεριέχει τούτη τη διαλεκτική πάλη, η οποία παρεμποδίζει ένα είδος φρικτής πνευματικής τυραννίας, αφού στην αντίθεση και τον πλουραλισμό της έγκεινται η παντοτινή νεότητά της και η θαλερή ενεργητικότητά της, υπό το καθεστώς μίας αλήθειας που εγκολπώνεται στο μικροσκόπιο μιας σκέψης δυνάμει σωτήριας της συνοχής τού εκάστοτε υποκειμένου.

Σε όλα τούτα εγκολπώνεται, επομένως, η επικαιρότητα της αριστοτελικής φιλοσοφίας, αφού σήμερα η ηθική, πολιτική

και κοινωνική φιλοσοφία του Σταγειρίτη φιλοσόφου είναι, εκτός από αναγκαία, και πιο του καιρού της από ποτέ, λόγω της περιρρέουσας κατάστασης της κρίσης που βιώνουμε με τα χαρακτηριστικά ενός ολικού φαινομένου που συνετέλεσε στην απώλεια του αγαθού ως του ηθικά κατ' εξοχήν καλού και δολιχοδρόμησε της ευδαιμονίας, του υπέρτατου σκοπού της ηθικής ζωής του εκάστοτε υποκείμενου όντος, συναρτήσει του ανθρώπινου παράγοντα που φέρει ως ταυτότητα κοινωνική αλλά και πολιτική ταυτοχρόνως.

Κοντολογίς, απωλέσαμε το όντως όν, ως την υπέρτατη ουσία της αληθούς σημαντικότητας, και υποπέσαμε σε σφαλερούς δίοδους συγκάλυψης της αλήθειας εμμένοντας στη φαινομενικότητα της αέναης χρονικότητας του απατηλού «πάντα», με την αστόχαστη υπόνοια ότι αεί θα ισχύει.

Εμμανουήλ Κουκλάκης

Υποψήφιος Διδάκτωρ, Πανεπιστήμιο Κρήτης

***Το επιχείρημα του έργου μεταξύ οντολογικών
προϋποθέσεων και τελεολογικών παραδοχών.***

Υπάρχει κάποιο ιδιαίτερο έργο για τον άνθρωπο; Και αν πράγματι υπάρχει τότε τί είδους έργο είναι αυτό; Από πού αντλεί εγκυρότητα; Πώς πρέπει να κατανοηθεί και τί μπορεί να σημαίνει για μας η άσκησή του; Ποια είναι η σχέση του με το υπέρτατο αγαθό, την ευδαιμονία; Έχουν άραγε μόνον οι άνθρωποι κάποιο ιδιαίτερο έργο ή η έννοια τού έργου είναι σύμφυτη κάθε όντος; Ο Αριστοτέλης πίστευε με βεβαιότητα ότι θα αποδεχθούμε ως εύλογα τα παραπάνω ερωτήματα· ένα βήμα πιο πέρα, ότι η απάντηση που οφείλουμε να δώσουμε, αν χρειαζόταν να απαντήσουμε σε αυτά, δεν θα απείχε από όσα ο ίδιος υποστήριζε. Διατεινόταν, πως ορισμένα από τα επιχειρήματα που είχε για να μας πείσει, αντλούν εγκυρότητα αφενός από την διαλεκτική μέθοδο, απαύγασμα της οποίας αποτελούν τα «ένδοξα» - οι γενικά αποδεκτές γνώμες -, αφετέρου από την ουσιώδη φύση μας και τις διαφορές που αυτή ενέχει σε σύγκριση με όντα ουσιωδώς διαφορετικά. Πίστευε ακόμα, ότι το γεγονός πως είμαστε αυτού του είδους τα όντα, δηλαδή, ουσιωδώς έλλογοι δρώντες, εγγενώς πολιτικοί, με συγκεκριμένη εσωτερική οργάνωση και ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, μας οδηγεί ως επακόλουθο, να αποδεχθούμε πως το επιχείρημα του έργου, αποτελεί αναγκαία -αν και όχι ικανή- συνθήκη για την επιδίωξη του κοινού μας προορισμού, της ευδαιμονίας.

Εντούτοις, στο σύγχρονο φιλοσοφικό διάλογο, οι βεβαιότητες του Αριστοτέλη τίθενται εν αμφιβόλω. Υποστηρίζεται, πως το επιχείρημα του έργου εδράζεται σε έντονες οντολογικές και τελεολογικές παραδοχές, ενώ συνάμα προϋποθέτει μια

μεταφυσική βιολογία, που στις μέρες μας δεν μπορεί να γίνει πλέον ανεκτή. Συν της άλλης, το επιχείρημα του έργου, λένε, προϋποθέτει μια φύση που καθορίζει τους σκοπούς μας και προσδιορίζει την κατεύθυνση που η ηθική θα πρέπει να ακολουθήσει. Για να το διατυπώσω με τα λόγια του Χάνς Γιόνας: «οι σκοποί ενοικούν στη φύση· είναι εγγεγραμμένοι σε αυτήν». Το ποια είναι η δική μας θέση μεταξύ των παραπάνω αντικρουόμενων πεποιθήσεων, καθώς και τί απάντηση θα δίνουμε στα ερωτήματα του Αριστοτέλη, θα φανούν σε όσα έπονται;

Ιωάννης Ψωμάκης

Υποψήφιος Διδάκτωρ, Πανεπιστήμιο Αθηνών

***Ελληνική κοσμολογία & δυτική ιστοριοκρατία:
αριστοτελικές ανιχνεύσεις στο έργο του Κ. Παπαϊωάννου.***

Ο διάλογος του Κώστα Παπαϊωάννου με την αρχαία ελληνική σκέψη αποτελεί κυρίαρχο στοιχείο στο έργο του νεοέλληνα στοχαστή. Ειδικότερα, η αρχαία ελληνική κοσμολογική αντίληψη σε αντιπαράθεση με το νεότερο δυτικό ιστοριοκρατικό μοντέλο εδραιώνεται από τον νεοέλληνα φιλόσοφο σε σημαντικό βαθμό πάνω στον αριστοτελικό λόγο. «Συνομιλώντας» με τον Σταγειρίτη πανεπιστήμονα, ο Παπαϊωάννου επιδιώκει να στοιχειώσει τη διάσταση που χαρακτηρίζει το αρχαιοελληνικό κοσμοείδωλο με εκείνο που «κατασκευάστηκε» στο αναγεννησιακό φιλοσοφικό περιβάλλον. Στόχος της παρούσας ανακοίνωσης αποτελεί η προσπάθεια να διερευνηθούν μεθοδολογικά οι αριστοτελικές προτυπώσεις πάνω στις οποίες τεκμηριώνεται η διάσταση ανάμεσα στον ελληνικό τρόπο σύλληψης του κόσμου και στο κοσμοείδωλο της μοντέρνας συνειδησης. Με σταχυολόγηση σημαινουσών αναφορών από το εύρος του αριστοτελικού corpus, θα δειχθεί το οντολογικό χάσμα ανάμεσα στον αριστοτελικό – και εν γένει ελληνικό – τρόπο θεώρησης του κόσμου και της ιστορίας σε αντιπαράθεση προς τον δυτικό εργαλειακό ορθολογισμό και τον συνακόλουθο οντολογικό ανθρωπομονισμό.

Εν συντομία, η ανακοίνωση στέκεται σε τρία σημεία που, κατά τον Παπαϊωάννου, τεκμηριώνουν τη διαφορά μεταξύ του κοσμοκεντρικού προσανατολισμού της σκέψης του Αριστοτέλη και της εκ διαμέτρου αντίθετης ανθρωποκεντρικής πρόσληψής της από το νεωτερικό φιλοσοφικό περιβάλλον. Αυτά αφορούν εν συντομία στα εξής πεδία: (α) στο γνωσιολογικό, όπου η αριστοτελική γνώση αποβαίνει αρετή εν αντιθέσει με τη

νεωτερική επιστήμη που καθίσταται σύμβολο κυριαρχίας, (β) στο αισθητικό, όπου η αριστοτελική τραγική κάθαρση αντικαθίσταται από τη σύγχρονη δραματουργική αποθέωση του νεωτερικού υποκειμένου και (γ) στο οντολογικό, όπου η αριστοτελική εντελέχεια / τελεολογία εκτρέπεται στη νεωτερική χεγκελιανή ιστοριοκρατία. Οι αναφορές του Παπαϊωάννου, στις οποίες θεμελιώνεται η αριστοτελική αντίληψη για τη φύση και την ιστορία, προέρχονται κυρίως από τις πραγματείες του φιλοσόφου *Ηθικά Νικομάχεια*, *Ηθικά Ευδήμεια*, *Πολιτικά*, *Μετά τα Φυσικά*, *Μετεωρολογικά*, *Περί ζώων μορίων* ακόμα και από το αμφιβόλου γνησιότητας έργο του Σταγειρίτη *Προβλήματα*, στο οποίο περιέχονται θέματα από διάφορες περιοχές της γνώσης.

Παναγιώτης Δούκας

Μεταπτυχιακός Φοιτητής, Πανεπιστήμιο Αθηνών

***Αθλητισμός και πρωταθλητισμός στη σκέψη του
Αριστοτέλη: Διάλογος με το σήμερα.***

Είναι στη φύση του ανθρώπου η ανάγκη να εξερευνά, να μαθαίνει, να εξελίσσεται, να χρησιμοποιεί νέες τεχνολογίες, να συναγωνίζεται, να διακρίνεται, να νικά. Ο αθλητισμός είναι μία από τις δημοφιλέστερες ενασχολήσεις του ανθρώπου που του δίνουν την ευκαιρία να αναμετρηθεί και να βιώσει το αίσθημα της νίκης. Ο αθλητισμός είναι η συστηματική σωματική καλλιέργεια και δράση με συγκεκριμένο τρόπο, ειδική μεθοδολογία και παιδαγωγική. Όταν, όμως, έχει σκοπό την ύψιστη σωματική απόδοση, ως επίδοση σε αθλητικούς αγώνες, αναφερόμαστε στον πρωταθλητισμό. Ο αθλητισμός αποτελεί έναν κοινωνικό θεσμό, ο οποίος αντικατοπτρίζει μία δεδομένη κοινωνία καθώς επίσης και τον πολιτισμό της. Η νίκη ακόμα και στην κλασική αρχαιότητα αντικατόπτριζε την σωστή λειτουργία της πόλης, δημιούργημα της οποίας ήταν ο νικητής (Πλάτωνος, *Νόμοι* Ζ' 804d). Αυτήν την αντίληψη της κλασικής κοινωνίας, ότι δηλαδή οι πολίτες ανήκουν στην πόλη, αφού ο καθένας είναι μέρος της, εκφράστηκε ακόμη συστηματικότερα από τον Αριστοτέλη, γι' αυτό και η νίκη αντανακλάται στην πόλη καταγωγής. (Αριστοτέλους, *Πολιτικά* 1337a). Για να φθάσει στη νίκη ο αθλητής υποβάλλεται σε εντατικές προπονήσεις, μάλιστα ο Αριστοτέλης κάνει λόγο για ακόμα πιο εντατική προπόνηση από την παιδική ηλικία, με στόχο την ολυμπιακή νίκη του αθλητή, προκαλώντας έτσι τον θαυμασμό του φιλοσόφου προς στους ίδιους τους αθλητές που πραγματοποιούσαν τις ασκήσεις υπομένοντας τον καθημερινό σκληρό πόνο και τους περιορισμούς που συνεπάγεται η ζωή ενός πρωταθλητή. Ωστόσο, ο Αριστοτέλης στηλιτεύει την

μονοδιάστατη σωματική άσκηση των αθλητών, υποστηρίζοντας το ιδεώδες της “καλοκαγαθίας”, την αναγκαιότητα δηλαδή της εναρμονισμένης ψυχικής και σωματικής καλλιέργειας μέσα από την γυμναστική. Ο Αριστοτέλης, δίνοντας έμφαση στη γυμναστική, θεματοποιεί τα προβλήματα της παιδείας, θέτοντας και το ζήτημα του προπαιδεύεσθαι (Πολιτικά Θ 1337a). Έτσι στο ερώτημα *τί πρέπει να παράσχει η πόλις στους νέους ως προπαιδεία ούτως ώστε να είναι αυτοί ορθά προετοιμασμένοι για κάθε τέχνη, εργασία και πράξη* (έχοντας ως δεδομένο ότι η παιδεία την οποία παρέχει η πόλις είναι μία και μάλιστα υποχρεωτική), καταλήγει στο συμπέρασμα πως η παιδεία είναι «κοινή», επομένως κοινή είναι και η «άσκηση». Μάλιστα, στο τέλος των *Πολιτικών*, και συγκεκριμένα στο βιβλίο Θ', ο Αριστοτέλης καθιστά πολύ σημαντικό παράγοντα την άσκηση μέσα από την άποψή του για την αθλητική παιδεία της πόλης, επισημαίνοντας πως συμβάλλει στην αύξηση των σωμάτων, καθιστά τους νέους φιλόπουνους, αγωνιστικούς και ως συντείνουσαν προς ανδρείαν, προϋπόθεση της πολιτικής ευδαιμονίας. Μάλιστα, ο ίδιος υποστηρίζει, για την παροχή της αθλητικής παιδείας, ότι πρέπει να συμβαδίζει με την οδό της μεσότητας, παρέχοντας κατ' επέκταση η πόλη την αθλητική εκπαίδευση στους αθλητές με τέτοιο τρόπο, ώστε να υπάρχει μία διδακτική και εξισοροπημένη αθλητική εκπαίδευση σωματικής και διανοητικής εξέλιξης.

Στις μέρες μας ο πρωταθλητισμός είναι μια παρεξηγημένη έννοια. Πρωταθλητισμός δεν είναι τίποτε άλλο παρά αθλητισμός με αγωνιστικούς στόχους. «Κάνω πρωταθλητισμό» δεν σημαίνει βγαίνω πρώτος, αλλά δίνω τον καλύτερο εαυτό μου για να βγω πρώτος. Πρωταθλητισμός δεν σημαίνει «νίκη με κάθε τίμημα», δεν σημαίνει αναγκαστικά «αποκλειστική απασχόληση», όπως πιθανώς πιστεύουν πολλοί. Συνεπώς, υπάρχουν πολλοί παράγοντες που επηρεάζουν την αλληλουχία σωματικής και διανοητικής εξέλιξης. Είναι στο χέρι του καθενός ανθρώπου να βρεί τη μεσότητα στην ζωή του. Ο πρωταθλητισμός μπορεί να

συμβαδίζει με την οδό της μεσότητας, έχοντας τα κατάλληλα κίνητρα από την πολιτεία.

Χρήστος Τσαγκάρης

Φοιτητής, Πανεπιστήμιο Κρήτης

**Ο νευροεπιστήμονας Αριστοτέλης: Η δύναμη της συνήθειας
και η επιστήμη της μεσότητας.**

Η διερεύνηση της συνήθειας ως μέρους της μνήμης απασχολεί τόσο τον Αριστοτέλη όσο και τη σύγχρονη νευροεπιστήμη. Παρότι τα πορίσματα της τελευταίας παρεκκλίνουν από τις αριστοτελικές καταβολές τους, σήμερα η έρευνα συναντά αδιέξοδα πολλοί υποστηρίζουν την επανατοποθέτηση της έρευνας στο πλαίσιο που όριζε ο στοχασμός του Σταγειρίτη. Σκοπός της εργασίας αυτής είναι να εξετάσει τις δύο «αντιμαχόμενες πλευρές» και ακολούθως να παρουσιάσει τη σύζευξη τους, όπως επιχειρείται στην πρόσφατη βιβλιογραφία.

Η εγκεφαλική χαρτογράφηση της συνήθειας, όπως επιχειρήθηκε από τους Pavlov, Adams και Dickinson υπακούει σε ένα μηχανιστικό υπόδειγμα. Η συνήθεια είναι ένα πρότυπο που επενεργεί στην ανθρώπινη συμπεριφορά μη δηλωτικά, χωρίς να επιδέχεται λογική επεξεργασία. Αυτή, εντούτοις, είναι και η εικόνα που παρουσιάζουν νευροεκφυλιστικές καταστάσεις, όπως η νόσος Πάρκινσον ή η χορεία του Χάντιγκτον. Η αντιφατική αυτή σύμπτωση οδηγεί στην ανάγκη αναστοχασμού των θεμελιωδών ερευνητικών παραδοχών.

Η αριστοτελική θεώρηση της συνήθειας διαφέρει ριζικά. Ο Σταγειρίτης εργάζεται με την τελεολογική προοπτική της ηθικής ποιότητας. Στα *Ηθικά Νικομάχεια* παρουσιάζει την συνήθεια-έθος ως «έξιν». Παρότι ο φιλόσοφος προτιμά την ενάρετη σύζευξη της «έξεως μετά λόγου», δεν αρνείται και την «μη μετά λόγου έξιν», η οποία μπορεί να συγκριθεί με τη διαδικαστική αντίληψη της συνήθειας των μεταμοντέρνων νευροεπιστημόνων.

Σήμερα, θεωρείται από πολλούς ειδικούς του χώρου ότι το μπόλιασμα των νευροφυσιολογικών ερευνών με την ευρεία διαλλακτικότητα του αριστοτελικού στοχασμού θα μπορούσε να αποκαλύψει την «μέσην οδόν», όπου θα προσανατολιστεί η σχετική έρευνα. Η παραδοχή ότι η συνήθεια δρα μηχανικά, αλλά επιτρέπεται μετά από λογική επεξεργασία, μπορεί να θεμελιωθεί πλέον νευροανατομικά. Οι νευροψυχολογικές έννοιες της άρσης και της ευόδωσης ταιριάζουν εξίσου αρμονικά με την «φρόνηση», η οποία άρχει του θυμού και των επιθυμιών.

Σταυρούλα Μάνεση

Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Μπορεί η θεωρία της μεσότητας να οδηγήσει στο ευ ζην;

Η μεσότητα, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, είναι η αρετή που βρίσκεται ανάμεσα σε δύο άκρα: από τη μία είναι η έλλειψη και από την άλλη είναι η υπερβολή. Πράγματι, αξιοποιώντας τη θεωρία της μεσότητας, οι άνθρωποι μπορεί να οδηγηθούν στον ενάρετο βίο και στο ευ ζην. Ο σκοπός κάθε ανθρώπου είναι η ευδαιμονία. Όλοι οι άνθρωποι είναι προικισμένοι από τη φύση τους με την ικανότητα του Λόγου, έχουν τη δυνατότητα του αναστοχασμού, και του πράττειν διαφορετικά. Η διαφορά έγκειται στο ότι μερικοί κάνουν καλή χρήση του Λόγου και οδηγούνται στο ευ ζην, ενώ άλλοι παρασύρονται από τα πάθη τους και γίνονται δυστυχισμένοι.

Η μεσότητα που οδηγεί στην ευδαιμονία δεν είναι απόλυτη, αντιθέτως είναι μεσότητα σε σχέση με τους ανθρώπους. Αυτό τι σημαίνει; Σημαίνει ότι ανάλογα τον άνθρωπο ή τις εκάστοτε συνθήκες, η μεσότητα αλλάζει. Ο κοινός παρονομαστής είναι ο «σώφρων» άνθρωπος, ο οποίος με οδηγό τη Λογική του, αποφασίζει να την καθορίσει ανάλογα κάθε φορά. Έχει ασκηθεί έντονη κριτική στη θεωρία. Παραδείγματος χάριν, ότι η μεσότητα δεν είναι η ίδια για όλους τους ανθρώπους ή ότι υπάρχουν περιπτώσεις η που μεσότητα δεν υπάρχει. Όντως, αυτές οι αντιρρήσεις είναι εύλογες. Όμως, ο κάθε συνετός άνθρωπος, χρησιμοποιώντας τη Λογική του, μπορεί να οδηγηθεί στη μεσότητα, ακόμα και εάν αυτή δεν είναι φανερή από την αρχή. Έτσι, ο Αριστοτέλης απάντησε στο ερώτημα του Σωκράτη: «πως πρέπει να ζουν οι άνθρωποι;» Οι άνθρωποι θα πρέπει να ζουν ενάρετα, για να οδηγηθούν στο ευ ζην και στην ευδαιμονία.

